

Utanför arbetslivet i arbetssamhället

Av Peter Waara - oktober 2007

Utanför arbetslivet i arbetssamhället

Att växa upp i ett samhälle som präglas av lönearbetet innebär att tillgång till ett arbete betraktas som en naturlig och vital del för ungdomars vuxenblivande. Genom familj, kamrater, media och skola förses barn/ungdomar med en uppfattning om vad för slags liv arbetslivet representerar och värderingar knutna till ett arbetsliv etableras redan innan individen själv har egen direkt erfarenhet av det. Tillgång till ett framtida arbetsliv är en vital och reglerande del i ungdomarnas förhållningssätt till sin egen framtid. Utvecklingen av den svenska arbetsmarknaden har emellertid lett till att många ungdomar har svårt att komma in i arbetslivet. Det finns alltså en viss skillnad mellan visionen om arbetslivet som en naturlig och nödvändig del av vuxenblivandet och den verklighet ungdomar möter när de tar steget ut från skolan och mot ett vuxenliv.

Det finns skäl bakom påståendet att Sverige är ett lönearbetssamhälle. Arbetskraftsdeltagandet i åldersintervallet 16-64 år uppgick 2006 (årsmedeltal) till 78,2 procent (något högre för män jämfört med kvinnor). Störst andel i arbetskraften återfanns i åldersgruppen 35 till 44 år (90,5 procent) medan åldersgruppen 16 till 19 år hade ett arbetskraftsdeltagande på 32,3 procent (SCB 2007a). Det relativt sett låga arbetskraftsdeltagandet i den yngsta åldersgruppen förklaras av att många studerar och man kan anta att arbetskraftsdeltagandet för de som har slutat gymnasiet är betydligt högre än bland de yngre ungdomarna. I den yngsta åldersgruppen kan man notera att arbetskraftsdeltagandet är högre bland kvinnor än bland män. Arbetskraftsdeltagande för ungdomar har sjunkit sett över en 20 års period. Störst minskning ägde rum under krisåren 1991-1994. Många kom att påverkas av förlängningen av gymnasieskolans praktiska program. Bland de lite äldre ungdomarna (20-24 år) var minskningen nära nog 20 procent (störst bland kvinnor). Många påbörjade högre utbildning för att mildra effekterna av den ekonomiska krisen och risken att hamna i arbetslöshet hanterades genom studier som antogs förbättra chanserna på arbetsmarknaden i ett senare skede. Sett både till arbetskraftsdeltagande och arbetslöshet, framgår klart att krisen drabbade yngre betydligt hårdare än äldre. 1993 var drygt 22 procent av männen och 14 procent av kvinnorna i åldersintervallet 20 – 24 år öppet arbetslösa. Motsvarande siffror för den mer etablerade arbetskraften var drygt 7 respektive 5 procent (SCB 2003a). De långsiktiga effekterna av 1990-talets ekonomiska kris blev dock att de så kallade enklare "entréjobben" mer eller mindre försvann från kommuner, statliga myndigheter och företag (Åberg 2004). Istället kom denna typ av arbetsuppgifter framöver att skötas av inhyrd personal eller av företag särskilt specialiserade inom dessa områden. Strukturomvandlingen innebar för ungdomarna att trösklarna in på arbetsmarknaden blev svårare att ta sig över (SCB 2003b). Utanförskapet (i termer av arbetslöshet) kom att omfatta allt större andelar av en årskull och är i dag permanentad på en nivå på omkring 10 procent. I maj 2007, mitt under högkonjunkturen var 8,8 procent av alla ungdomar i arbetskraften (16-24 år) registrerade som öppet arbetslösa vilket är en för 2000 talet rekordlåg nivå (SCB 2007a). Arbetslösheten var störst bland de yngsta.¹ EUs statistik visar att omkring 20 procent av ungdomar (under 25 år) någon under 2006 var registrerade som arbetslösa (Ungdomsstyrelsen 2007). Följaktligen antyder dessa olika nivåer på arbetslösheten att det är frågan om många säsonganställda och att många har en osäker position på arbetsmarknaden.

Betoningen av arbetets betydelse för samhällets och individens välfärd är ett vanligt inslag i den politiska retoriken och beslut har fattats som förstärker arbetets betydelse, bland annat genom att länken mellan arbetsliv och socialförsäkringssystem har stärkts. Redan tidigare har pensionssystemet reformerats i riktning mot att det egna deltagande avgörande för

---

¹ Att definieras som arbetslös förutsätter att individen är registrerad som arbetssökande på arbetsförmedlingen. Många ungdomar som inte har a-kassa, eller bedömer att chanserna att få ett arbete via arbetsförmedlingen är obefintliga, väljer att inte registrera sig som arbetssökande. Det innebär att mörkertalet är stort då många finns utanför socialförsäkringssystemet, dvs. är inte registrerade men har samtidigt ingen anställning.

pensionen då den beräknas på arbetsinkomster individen har haft under hela sitt liv. Det är inte längre frågan om den "bästa 15 åren" eller inkomster under de sista åren innan pensioneringen. Av detta följer att varje dag som individen inte har en arbetsinkomst blir betydelsefull för hur hennes materiella välfärd kommer att se ut ända fram till livets slut. Utanförskapet som ung löper alltså risken att återkomma under ålderdomen. Att förklara detta för en hel ungdomsgeneration är naturligtvis ett pedagogiskt projekt i sig, icke desto mindre en realitet som på sikt leder till ett välfärdsmissigt gap mellan generationerna (Vogel 2005).

Arbetets manifesta och latent betydelse

Lönearbetets betydelse kan förstås genom dess manifesta och latent funktioner. De manifesta funktionerna handlar om den materiella ersättning i form av lön som tillgång till ett lönearbete ger. Härigenom skapas möjligheter för individen att etablera ett självständigt liv visavi föräldragenerationen. Nya konsumtionsmönster etableras och ungdomar och unga vuxna lär sig förr eller senare att disponera ekonomiska resurser på ett konstruktivt sätt. Inte minst den sistnämnda delen har en påtaglig disciplinerande funktion. Arbetets latent dimension handlar om bland annat om en känsla av att vara behövd i samhället. Genom att utföra arbetsuppgifter med mål och mening, växer förståelsen över samhället och över hur andra människor har det. Den latent dimensionen innebär också att individen lär sig bättre att utnyttja sin fritid i och med att arbetet tar så stor del av den vakna tiden i anspråk (Jahoda 1933, 1981, Wallace 1987, Wallace & Cross 1991). Arbetets goda egenskaper förstärks ytterligare då man reser frågan vad avsaknad av arbete innebär? Man kan konstatera att arbetslöshet innebär sämre ekonomi och följaktligen mindre utrymme för egen konsumtion och avsevärda problem för ungdomar och unga vuxna att etablera självständighet gentemot föräldrar. Arbetslöshet innebär också att självuppfattningen får sig en kraftig törn då man ofta upplever att man inte är behövd i samhället. Utöver detta utmanas individens sociala nätverk bland annat genom att dygnets vakna timmar successivt förskjuts till sena nätter (Angelöw 1988). De arbetslösa tenderar att isolera sig från människor som har ett arbete. Att vara berövad ett arbete i ett arbetssamhälle innebär således en stor press på den enskilda individen. Delaktigheten i olika sociala nätverk minskar och motivationen att bryta utanförskapet blir lägre ju längre tid individen är arbetslös (Nordenmark 1999, Waara 2006).

Självfallet finns det en stor variation mellan individers och olika gruppers möjligheter att ta sig in på arbetsmarknaden och även att klara av arbetslöshet. Ungdomar ur välsituerade samhällsklasser eller i regioner där arbetsmarknaden är god, har ofta större möjligheter att etableras i yrkeslivet än de som har mindre ekonomiska, sociala och kulturella resurser att förfoga över eller är bosatta i regioner med sämre arbetsmöjligheter (Roberts et al 1991, Furlong, Cartmel 1997, Jents, Suchsmith 2004, Walther 2006). Man vet att regioner och områden som uppvisar hög ungdomsarbetslöshet också uppvisar mer av social deprivation. Det är frågan om individrelaterade problem såsom en överkonsumtion av alkohol, tobak och droger, men också om problem knutna till brottslighet och skadegörelse på offentlig och privat egendom. I och med att arbetslöshet oftare drabbar mindre välsituerade grupper (t.ex. ungdomar med arbetarbakgrund och invandrarungdomar) kan man notera en uppdelning av utanförskapet som följer välkända sociala mönster. Arbetslösheten är också regionalt och lokalt präglad, dvs. är mer vanlig i vissa regioner och i vissa bostadsområden än i andra. Förklaringen är dels strukturell, t.ex. bunden till arbetsmarknadens karaktär i en region, dels knuten till sociala band och nätverk verksamma i en given miljö. Den regionala skiktningen leder till utflyttning och successivt minskande befolkningsunderlag i ett område medan den lokala skiktningen leder till social segregation.

Gemenskapen i utanförskapet gör att det gradvis utvecklas livsformer som hanterar arbetslösheten på ett kollektivt sätt och som gör den mindre stigmatiserande för den enskilda individen. En gemenskap byggs kring utanförskapet och successivt etableras normer, värderingar och beteenden som förstärker utanförskapet. Ett tydligt "vi" och "dom" utkristalliseras och genom beteendemönster, t.ex. genom att umgås med andra arbetslösa när andra sover eller är i arbete, befästs utanförskapet som en normalitet. I vissa ruralt

präglade regioner länkas till exempel utanförskapet till livsformer som bär en påtaglig traditionell prägel. Till exempel kan det handla om vad "livet på landet" bär med sig av mer eller mindre sanktionerade sociala och kulturella beteenden och vanor. I urbana miljöer och givet en social skiktning av livsmöjligheter länkas ofta utanförskap till aktivitetsmönster som ligger i marginalen till vad som tolereras t.ex. graffiti och gängbildning (tribalisering) men också till inaktivitet och resignation i isolation från dem i arbete. Något förenklat skulle man kunna påstå att vara arbetslös bland de som har arbete leder till isolering medan att vara arbetslös bland andra arbetslösa leder till gruppidentifikation och till att det utvecklas alternativa livsstilar där arbetslöshet och utanförskap blir den sammanhållande faktorn. Ur detta kan man härleda att i förstnämnda fall är det frågan om ett individuellt problem medan det i det senare fallet är ett socialt problem.

Mellan uppbrott och inordning

Sett i ett vidare perspektiv innebär en stigande ungdomsarbetslöshet att en traditionell inordning till vuxenlivet är hotad. Att sluta gymnasiet innebär inte längre att människan automatiskt kommer att ingå i yrkesarbetarrollen. Alternativen till arbete är ytterligare utbildning, olika slags praktikplatser och ett ökat beroende av föräldrar. De sociala konsekvenserna är en förlängning av ungdomstiden och kraftigt ökad risk för permanent utanförskap. Andelen ungdomar som aldrig kommer in på arbetsmarknaden tycks öka och utanförskapet löper risken att befästas och förr eller senare etableras till en normalitet (Allatt & Yeandle 1992, Nordenmark 1999, Börjesson 1999, Ungdomsstyrelsen 2005). Parallellt leder det också till att föräldrars ansvar för ungdomars och unga vuxna liv ökar (Westerberg 2005, Nilsson 2001). Frigörelsen från föräldrahem förskjuts och följaktligen även ungdomars känsla av att kunna "reda sig själv" som vuxen i samhället.

Ungdomar och vuxna upplever olika förutsättningar knutna till arbetsmarknaden. Ungdomars stora problem är att överhuvudet komma in på arbetsmarknaden, att bli utestängda vilket förhindrar dem från att få ett jobb som möjliggör eget boende och framöver även familjebildande (Vogel 2005). Genom denna utestängning finns en risk att marginaliseringseffekter knyts till generationstillhörighet. Vuxna, å sin sida, upplever problem som har att göra med att yrkeskompetensen föräldras och inte kan matcha förväntningar som finns på arbetsmarknaden och att det följaktligen är mycket svårt att byta såväl yrke, bransch som arbetsgivare efter det att individen har passerat 40-45 års ålder (Aronsson 1999, Aronsson m.fl 2000). Konjunkturedgångar och stigande arbetslöshetstal drabbar ungdomar och unga vuxna först. Devisen "sist in, först ut" som präglar turordningsregler vid friställingar inom arbetslivet dämpar effekterna av konjunkturedgångar för de äldre generationerna samtidigt som de negativa effekterna förstärks för ungdomarna. Ungdomar har därigenom en betydligt mer osäker roll i arbetslivet jämfört med de äldre arbetstagarna då arbetsmarknadsförankringen selekteras efter generation.

Mot en ny (yrkes)socialisation?

Att växa upp och in i samhället innebär en relativt sett lång resa i livet. En individs vuxenblivande handlar om hur samhället successivt tillskriver individen vuxenstatus. Detta sker parallellt inom olika områden. Ett formellt vuxenblivande gestaltas genom att individen når vissa samhälleligt definierade "stationer" – hon blir straffmyndig vid 15 år, när myndighetsålder vid 18 år och får handla alkohol på systembolaget efter fyllda 20 år etc. Graden av självständighet ses här som en funktion av ålder. Utöver detta finns ett socialt vuxenblivande vilket är länkat till en serie sanktionerade status passager (Glaser & Strauss 1971), nyckelövergångar (Hareven, 1996, Hurrelman & Engel 1989, Jacobsson 2000, Waara 1996) eller cesurer (Mitterauer 1992). I huvudsak talar man om fyra passager eller nyckelövergångar som särskilt viktiga. Dessa är övergången från skola till arbetsliv, etablering av eget hushåll, partnerskap och slutligen eget föräldraskap. Gemensamt för det formella och sociala vuxenblivandet är att det är frågan om en utveckling där individens sociala status förändras från att kännetecknats av beroenderelationer under barndomen

(visavi vårdnadshavare) via ett semiberoende under ungdomen till oberoende och självständighet knuten till vuxenheten (Kett, 1977, 1993).

På sikt leder utvecklingen av en permanent hög ungdomsarbetslöshet till att vuxenblivandet förr eller senare kommer länkas till andra områden än till eget deltagande i arbetslivet. Det här innebär givetvis något nytt för arbetsområdet. Tidigare kunde många ungdomar och unga vuxna se fram mot att bli delaktiga i olika yrkeskollektiv som också gav dem en hemhörighet i distinkta sociala grupperingar, förankring i en kultur samt stod för en kontinuitet mellan generationer och följaktligen även en reproduktion av sociala institutioner. Så är fallet inte i dag och det finns mycket som tyder på att det integrativa i att till exempel lära sig ett yrke genom att se och lära genom att göra, är brutet. Dels är det svårt att komma in i ett yrke, dels förändras villkoren för t.ex. chaufförer, snickare, vårdbiträden och läkare. Trösklarna är högre och det är inte givet att innehållet, när man väl har tagit sig över trösklarna, är det samma som förut då yrken förändras i en allt snabbare takt. Till exempel räcker det inte med att vara en bra chaufför, man ska också vara trevlig och tillmötesgående i kundmötena, kunna logistik och känna till miljökonsekvenserna av transportsystemen.

Det är självfallet svårt att överblicka de långsiktiga konsekvenserna av en permanent hög ungdomsarbetslöshet, icke desto mindre måste frågan resas på vilket sätt som ungdomar framöver ska integreras i vuxenvärlden. Om arbete blir en lyxvara för ett fåtal, kommer sannolikt majoriteten att finna andra vägar till självkänsla, social sammanhållning och allt vad som förknippas med ett vuxet liv trots regeringsbeslut och politiska diskurser som verkar i motsatt riktning. Ju fler utanför arbetsmarknaden, desto mindre betydelsefull blir arbete som nyckelövergång. Med ett minskat deltagande i arbetslivet knutet till generationstillhörighet kommer också förr eller senare legitimiteten i socialförsäkrings- och pensionssystemen att ifrågasättas eftersom dessa system mer tycks befästa utanförskapet än hjälpa ungdomar att etableras som vuxna. Att hantera denna typ av grundläggande tilltro till systemet blir, oavsett regering, en stor utmaning. Föreställningar om delaktighet och integration är viktiga motivationsskapande betingelser för både unga och vuxna, men ännu viktigare är möjligheterna att realisera dessa på ett för individen och samhället konstruktivt sätt.

Referenser

- Allatt, P., & Yeandle, S. (1992). *Youth unemployment and the family - voices of disordered times*. London: Routledge.
- Angelöw, B (1988) *Att berövas sitt arbete*. Stockholm: Symposion.
- Aronsson, G. & M. Dallner & K. Gustavsson (2000) *Yrkes- och arbetsplatsinläsning. En empirisk studie av omfattning och hälsokonsekvenser*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet. Rapport 2000: 5.
- Aronsson, G. (1999) *Studie av den nya arbetsmarknaden och nye arbetsorganisationen med särskild inriktning på grupperna "inlästa i fasta jobb" och tillfälligt anställda*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Börjesson, M. (ed) 1999, *I vuxenlivets väntrum. Arbetslöshetens konsekvenser för ungdomars livsvillkor*. Umeå: Borea bokförlag.
- Furlong A. & Cartmel, F. (1997) *Young people and social change. Individualization and risk in late modernity*. Buckingham: OUP
- Glaser, B.G & Strauss, A.L. (1971) *Status passages*. London.
- Havreven, T.K. (1996) *Entwicklungstendenzen in der Familie*. Wien: Picus-Verl.
- Hurrelman, K. & Engel, U. (1989) *The social world of adolescents. International perspectives*. Berlin : W. de Gruyter
- Jacobsson, M. (2000) *Att blifwa sin egen*. Umeå: Sociologiska institutionen.
- Jahoda, M. (1981). *Employment and unemployment. A social-psychological analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jahoda, M., & Lazarsfeld, P.F., & Zeisel, H. (1971 [1933]). *Marienthal. The sociology of an unemployed community*. Chicago: Adline, Atherton.
- Jents, B. Shucksmith (2003) *Young people in rural areas of Europe*. Burlington, VT: Ashgate, cop
- Kett, J F. (1977). *Rites of Passage. Adolescence i America, 1790 to the present*. New York: Basic Books.
- Kett, J F. (1993) "Discovery and Invention in the History of Adolescence." In *Journal of Adolescent Health* 1993;14:605-612.
- Mitterauer, M. (1992) *A history of Youth*. Oxford: Blackwell.
- Nilsson, K (2001) *Migration among young men and women in Sweden*. Umeå: Umeå university.
- Nordenmark, M. (1999) *Unemployment, employment commitment and well-being : the psychosocial meaning of (un)employment among women and men*. Umeå: Umeå university.
- Roberts, K., Parsell, G. & Connoly, M. (1991). "Young people's transitions into the labour market." In M. Cross & G. Payne (Eds.), *Work and the enterprise culture*. London: The Falmer Press.
- SCB (2003a) *Sysselsättning och arbetslöshet. 1975 – 2002*. Statistiska centralbyrån, avdelningen för arbetsmarknads- och utbildningsstatistik.
- SCB (2003b) *Ungdomars etablering. Generationsklyftan 1980-2003*. Levnadsförhållanden no 108.
- SCB (2007a) *Pressemeddelande från SCB*. 2007-06-20.
- SCB (2007b) *AKU 2006*. www.scb.se/arbetsmarknad.
- Ungdomsstyrelsen (2005) *FOKUS05 En analys av ungas etablering och egen försörjning*. Stockholm: Ungdomsstyrelsens skrifter 2005:10
- Ungdomsstyrelsen (2007) *Ung idag 2007*. Ungdomsstyrelsen: Stockholm
- Vogel, J. (2005). *Ungdomars etablering: Generationsklyftan 1980–2003*. Örebro: SCB
- Waara, P. (1996) *Ungdom i gränsland*. Umeå: Borea bokförlag.
- Waara, P. (2006) *Fler till studier*. Luleå: Kommunförbundet i Norrbottens län.
- Wallace, C. (1987). *For richer for poorer. Growing up in and out of work*. London: Tavistock Publications.
- Wallace, C., & Cross, M. (1991). *Youth in transition. The sociology of youth and youth policy*. London: The Falmer press.

- Walther, A. (2006) "Regulating Youth transitions: trends, dilemmas and variations across different 'regimes' in Europe" I *Participation in Transition. Motivation of Young Adults in Europe för Learning and Working* (eds Andreas Wlather, Manuela du Bois-Reymond and Andy Biggart). Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- Westerberg, A. (2005) *Becoming an adult. Living conditions and attitudes among Swedish youth*. Umeå: Sociologiska institutionen.
- Åberg, R. (2004) "Vilka jobb har skapats på den svenska arbetsmarknaden de senaste decennierna? " ur *Ekonomisk Debatt* no 4, 2004. s.37-46.